

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ, СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ
ТА СОЦІОЛОГІЇ**

**СПЕЦИФІКА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З
ВАЖКОВИХОВУВАНИМИ ПІДЛІТКАМИ
Кваліфікаційна робота (проект)**

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка 4 курсу 07-411 групи

Спеціальності 231 Соціальна робота

Освітньо-професійної програми «Соціальна робота»

Спеціалізація: соціальна педагогіка

Галина ЧЕРКАВСЬКА

Керівник: Валентина ДЕРЕШ, доцентка

Рецензент: Іван КРУПНИК, доцент

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Особливості проявів важковиховуваності у підлітків..	6
1.1. Важковиховуваність як соціально-педагогічна проблема ...	6
1.2. Причини важковиховуваності підлітків	10
1.3. Типологія та прояви важковиховуваності підлітків	14
РОЗДІЛ 2. Особливості соціально-педагогічної роботи з важковиховуваними підлітками	20
2.1. Специфіка застосування технології діагностики важковиховуваних підлітків	20
2.2. Особливості технології профілактики і корекції проявів важковиховуваності у підлітків	24
2.3. Характеристика діяльності Центру педагогічної підтримки для батьків Березнівської загальноосвітньої I-III ступенів школи № 2	31
ВИСНОВКИ	35
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	37
ДОДАТКИ	
Додаток А Кодекс академічної доброчесності здобувача вищої освіти Херсонського державного університету	41
Додаток Б Методика діагностики схильності до важковиховуваності (Н. Ю. Максимова)	42
Додаток В Програма організації індивідуальної роботи з попередження важковиховуваності й подолання окремих її проявів у підлітків	46

ВСТУП

Актуальність дослідження. На формування і становлення молодого покоління вагомий вплив мають ті зміни, які відбуваються в соціокультурному вимірі сучасної України. Пануюча в суспільстві соціально-економічна та політична нестабільність, переорієнтація цінностей населення, пропаганда ЗМІ псевдокультури, несприятлива атмосфера сімейного середовища та відсутність контролю за поведінкою дітей призводять до соціальної дезадаптації неповнолітніх, одним із проявів якої є важковихованість. Відхилення у поведінці дітей можуть спостерігатися з раннього дитинства, проте саме в підлітковому віці особливо гостро відчуються труднощі соціалізації неповнолітніх.

Вивченню поведінкових відхилень підлітків присвячено дослідження значної кількості вчених. Зокрема, проблему важковихованості розглядають І. Аршава, І. Гайдай, А. Капська, А. Колесник, Л. Нечипорук, М. Фіцула та ін.; особливості соціалізації неповнолітніх – М. Лукашевич, Р. Овчарова, Л. Редько, О. Холостова та ін.; соціально-педагогічні технології профілактики негативних явищ – Т. Андронюк, І. Зверєва, Н. Клішевич, Н. Максимова, В. Оржеховська та ін.; теоретичні аспекти та технології роботи соціального педагога з важковиховуваними підлітками – Л. Завацька, І. Литвиненко, Ю. Поліщук, О. Полякова та ін.

Незважаючи на значні наукові доробки у вивченні важковихованості підлітків та соціально-педагогічної роботи з ними, означена проблема і надалі залишається актуальною, що й зумовило вибір теми нашої кваліфікаційної роботи: **«Специфіка соціально-педагогічної роботи з важковиховуваними підлітками»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Освітньо-кваліфікаційну роботу виконано відповідно до наукової теми кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології «Сучасні

технології формування професійної активності в умовах трансформації сучасного українського суспільства» (державний реєстраційний № 0117U006790). Тему роботи обговорено та затверджено на засіданні кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології (протокол від 20.10.2020 № 3) та наказом по Херсонському державному університету від 06.04.2021 № 430-Д «Про затвердження тематики кваліфікаційних робіт (проектів) здобувачам першого (бакалаврського) рівня вищої освіти денної форми у 2020-2021 навчальному році».

Мета дослідження: розглянути особливості соціально-педагогічної роботи з важковиховуваними підлітками та охарактеризувати діяльність Центру педагогічної підтримки для батьків Березнівської загальноосвітньої I-III ступенів школи № 2.

Відповідно до мети сформульовано такі **завдання дослідження:**

1. Розкрити сутність важковиховуваності як соціально-педагогічної проблеми.
2. Охарактеризувати причини важковиховуваності підлітків.
3. Дослідити типологію і форми прояву важковиховуваності підлітків.
4. Розкрити специфіку застосування технології діагностики важковиховуваних підлітків.
5. Розглянути особливості технології профілактики і корекції проявів важковиховуваності у підлітків.
6. Охарактеризувати діяльність Центру педагогічної підтримки для батьків Березнівської загальноосвітньої I-III ступенів школи № 2.

Об'єкт дослідження: важковиховувані підлітки.

Предмет дослідження: особливості соціально-педагогічної роботи з важковиховуваними підлітками.

Для розв'язання поставлених завдань нами було використано такі **методи дослідження:** аналіз та узагальнення психологічної, педагогічної, соціально-педагогічної літератури з метою визначення

стану розробленості проблеми важковиховуваності, типології важковиховуваності підлітків і форм її прояву; метод порівняння – для визначення основних причин важковиховуваності підлітків; на основі системно-аналітичного методу здійснене теоретичне узагальнення соціально-педагогічних технологій, методів і розробок провідних вчених і педагогів-практиків щодо специфіки роботи з важковиховуваними підлітками у соціально-виховному середовищі сім'ї і загальноосвітньої школи.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що матеріали дослідження можуть бути використані у роботі соціальних служб, соціальних педагогів, психологів з важковиховуваними підлітками; студентами спеціальностей соціального спрямування під час підготовки до занять.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження обговорювались на засіданні кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології (протокол від 01.03.2021 №8).

Структура кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, 2 розділів, 6 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (27 найменувань) та 3 додатків. Основний текст дослідження викладено на 36 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ ВАЖКОВИХОВУВАНOSTI У ПІДЛІТКІВ

1.1. Важковиховуваність як соціально-педагогічна проблема

Становлення особистості відбувається у процесі її соціалізації. Змалку дитина знайомиться з нормами поведінки соціального середовища, яке її оточує, моральними цінностями, культурою суспільства. Якщо у процесі соціалізації особистість є соціально-активною, вдало відтворює позитивний досвід суспільства, то соціалізація є успішною. І навпаки, коли дитина не може адаптуватися до вимог суспільства, не піддається виховному впливу соціуму, то її поведінка стає соціально-дезадаптивною, такою, що не відповідає соціальним нормам, тобто девіантною. Так як підлітковий вік є досить складним і небезпечним етапом дорослішання, то саме в цьому віці у підростаючої особистості можуть проявлятися несприятливі особливості, які притаманні важковиховуваним підліткам. Така поведінка є досить поширеною у сучасних підлітків і викликає занепокоєння серед педагогів, психологів, соціальних педагогів, батьків, дослідників.

Загалом, термін «важковиховуваний» почав широко використовуватися з 20-30-х років минулого століття у працях вітчизняних і зарубіжних психологів (Л. Виготський, П. Блонський, В. Кащенко та ін.), педагогів (А. Макаренко, М. Пістрак, В. Сорока-Росинський, С. Шацький та ін.) для характеристики недисциплінованих лінивих учнів з незадовільним рівнем знань та високою конфліктністю у поведінці [5, с. 5]. Таких дітей П. Блонський називав також і «морально-дефективними». Видатні педагоги А. Макаренко і В. Сухомлинський використовували термін «важкі діти» у роботі з фізично і психічно

здоровими неповнолітніми, які мали негативні поведінкові реакції на вчинки дорослих через недоліки у вихованні [6, с. 5]. Наразі неповнолітніх, яким притаманні відхилення у поведінці та виховання яких має особливі труднощі, дослідники називають по різному, вживаючи різні терміни як синоніми або розподіляючи їх за ступенем наростання негативної поведінки: «важковиховувані», «педагогічно занедбані», «недисципліновані», «діти з поведінкою з відхиленнями від норми», «схильні до правопорушень», «соціально занедбані діти», «важкі діти», «девіантні підлітки» тощо [19, с. 43].

Сучасні дослідники (О. Білюк, О. Горобець, С. Кузнецова, І. Литвиненко, Д. Прасол, І. Чугуєва, Ю. Шапошникова та ін.) акцентують увагу на тому, що педагогічна занедбаність дітей переростає у важковиховуваність у підлітковому віці. Так, термін «педагогічно занедбані» вони трактують, як «діти, яких виховували непедагогічними методами або не виховували зовсім; які зазнали байдужість батьків, відсутність домашнього тепла, фізичні покарання протягом тривалого часу» [6, с. 6]. Що стосується поняття «важковиховувані підлітки», то вищезгадані науковці дають наступне його трактування: «Важковиховувані – це фактично педагогічно занедбані діти і підлітки, порушення яких стали більш серйозними. Вони порушують не лише шкільну дисципліну, правила і моральні норми, прийняті у суспільстві, але й державне законодавство; взяті на облік у школі як учні, яким потрібен контроль і увага» [6, с. 7]. Таким чином, можемо зробити висновок, що явище «важковиховуваності» є більш складним і має гірші наслідки для підростаючої особистості.

На думку І. Аршави і О. Назаренко, термін «важковиховуваність» також є більш вдалим, адже «семантика цього слова відбиває суть процесу соціальної дезадаптації особистості, яка формується, включаючи три елементи: вихователя, дитину та їх взаємодію. Важковиховуваність виявляється в протистоянні дитини педагогічним

впливам дорослого. Вона є наслідком недостатнього засвоєння дитиною позитивного соціального досвіду» [3]. Дослідники наголошують, що не всі діти із порушеннями норм поведінки є важковиховуваними. Розглядаючи поняття «важковиховувана дитина», дослідники наголошують, що «це така, у якої виникають труднощі з соціалізацією, важко формуються моральні норми і внаслідок цього виникають відхилення форм поведінки» [27, с. 144]. Вчена А. Колесник трактує поняття «важковиховувана дитина» як «дитина, у виховній роботі з якою вихователі відчують певні труднощі, викликані тим, що така дитина несприйнятлива до традиційних педагогічних впливів внаслідок різних причин і характеризується відхиленнями в поведінці, психіці та особистісному розвитку взагалі, що зумовлює потребу в спеціальному корекційно-виховному впливі» [14, с. 159]. У своєму дослідженні Л. Редько тлумачить «важковиховуваність» як «опір особистості до виховного впливу» [21, с. 93], виділяючи такі особливості поведінки важковиховуваного підлітка, як агресію чи ігнорування на дії дорослих; «перекручення, заперечення, вибіркоче сприймання інформації в процесі засвоєння норм, правил, цінностей» [21, с. 93]; вчинки, протилежні проханням дорослих; відтворення негативного соціального досвіду [21, с. 93].

Досліджуючи проблему важковиховуваності, М. Фіцула та І. Парфанович зазначають, що «важкі» діти «характеризуються певними відхиленнями в моральному розвитку, наявністю негативних форм поведінки, недисциплінованістю» [25, с. 11]. З віком у дітей змінюються ознаки «важкості», зокрема, у дітей молодшого шкільного віку наявні «капризність, упертість, лінь, неухажність, брехливість, неакуратність, забіякуватість, відсутність самостійності» [25, с. 11]; підлітки 5-8 класів стають грубими, озлобленими, не бажають працювати і навчатися, прагнуть зробити щось шкідливе, у них спостерігається підвищений інтерес до сексуальних питань. У старшокласників з'являється

негативне зневажливе ставлення як до батьків, так і до товаришів і усіх дорослих, небажання виконувати навчальні і суспільні обов'язки, критика усього, невміння завершувати розпочату справу, нестриманість у словах і діях, рідко – надмірна замкнутість у собі [25, с. 11]. Крім вищезазначених ознак «важких» дітей і підлітків з віком змінюється і сам зміст проявів важковиховуваності. Якщо у молодших школярів лінь пов'язана із непосидючістю чи невмінням долати труднощі, то у підлітків лінь може бути наслідком відсутності інтересу до навчання, а старшокласники можуть лінуватися відповідно до свого «життєвого принципу» [25, с. 11]. Характеризуючи важковиховуваність підлітків, науковці звертають увагу на такі її ознаки: поведінка дітей не відповідає прийнятним у суспільстві нормам; неповнолітні закриті до впливу дорослих, що спричиняє ускладнення корекційного процесу; необхідність застосування індивідуального підходу до надання реабілітаційної допомоги. Поведінка важковиховуваних вирізняється наступними зовнішніми ознаками: «1) безвідповідальним ставленням до навчання; 2) частими конфліктами з учителями та однокласниками; 3) невиконанням вимог дорослих; 4) пропусками уроків; 5) утечами з дому, крадіжками, хуліганством, вживанням алкоголю, психотропних речовин» [27, с. 144].

Важковиховуваність може бути як причиною, так і наслідком педагогічної і соціальної занедбаності. Важковиховуваність найчастіше проявляється у кризовий період розвитку підлітка, коли батьки і вчителі не застосовують індивідуальний підхід до дитини. Педагогічна занедбаність є частковою соціальною дезадаптацією, коли педагогічний колектив школи не знаходить спільної мови з дитиною, що призводить до неуспішності в навчанні та ігноруванні підлітком вимог педагогів. А от соціальна занедбаність є повною соціальною дезадаптацією особистості, адже тут дитина відгороджується від усіх позитивних інститутів виховання, і від сім'ї в тому числі, піддаючись впливу

асоціальних неформальних угруповань, дуже часто із криміногенним спрямуванням [24, с. 6].

Отже, поняття «важковиховуваність», «педагогічна занедбаність» і «соціальна занедбаність» взаємопов'язані і характеризують одне і те ж явище по-своєму. Так, учений-педагог М. Фіцула, досліджуючи явище важковиховуваності неповнолітніх, звертає увагу на те, що «одні дослідники константують, що в процесі деформування особистості важковиховуваність передує педагогічній занедбаності, інші, що педагогічна занедбаність передує важковиховуваності, треті не проводять чіткої межі між цими поняттями» [25, с. 12]. У підлітковому віці у дітей набувають актуальності зовсім інші соціальні потреби, ніж у молодшому шкільному віці. Залежно від особистісного рівня розвитку підлітка і довірливих стосунків із дорослими, неповнолітній обирає такий шлях подолання життєвих труднощів, який є йому найбільш доступним і зрозумілим.

1.2. Причини важковиховуваності підлітків

Дослідження науковців та досвід педагогів-практиків дають можливість визначити основні причини формування важковиховуваності підлітків, які носять як об'єктивний (зовнішній) характер, так і внутрішній (суб'єктивний) [13].

Макросередовище являє собою «сукупність соціальних інститутів, що впливають на формування особистості, таких як сім'я, дошкільні та шкільні заклади, економіка, виробництво, засоби масової інформації, норми, соціальні стереотипи поведінки, які висувають нормативні вимоги до індивіда, але в той же час не створюють для нього відповідних умов, збільшують вірогідність появи девіантів» [13]. Негативно впливає на виховання підлітків спад економіки у нашій

країні. Адже закриваються дитячі садки, позашкільні заклади. Більшість секцій і гуртків стають платними, чого не можуть дозволити собі багато родин. Батьки багато працюють, на дітей не звертають уваги. Підлітки, у яких неорганізоване дозвілля, починають шукати розваг, незаконних занять. У сучасному суспільстві пропагується низька моральність, відбувається переорієнтація населення на матеріальні цінності. Вищезазначені процеси, які відбуваються у суспільстві, так чи інакше негативно впливають на поведінку неповнолітніх. Тому дорослі повинні прикладати максимум зусиль для їх коригування з метою мінімізації шкоди, яку вони заподіюють дітям.

На формування особистості підлітка впливає становище родини та атмосфера, яка в ній панує (повна чи неповна сім'я, матеріальне благополуччя, соціально-культурний рівень дорослих членів сім'ї, сімейні традиції чи їх відсутність, сімейний стиль виховання, визнання чи заперечення цінності дитини як особистості, задоволення потреб дітей, адиктивна поведінка батьків та залучення дітей до вживання психоактивних речовин) [3]. Розглядаючи соціалізаційний вплив сім'ї на формування дитини, дослідниця В. Дереш звертає увагу на те, що «в процесі сімейної соціалізації відбувається першочергове становлення особистості. Завдяки сім'ї дитина відчуває свою належність до світу людей, усвідомлює значимість соціального життя, необхідність бути людиною і особистістю. Сім'я містить у собі індивідуальну і колективну складові, об'єднуючи усі цінності у виховному процесі» [10, с. 18]. Якщо ж дорослі у сім'ї безвідповідальні і не можуть належним чином виконувати виховну функцію, використовують непедагогічні засоби виховного впливу на дітей, то це є однією з основних причин виникнення важковиховуваності неповнолітніх [6, с. 46]. У таких сім'ях наявні часті конфлікти, сварки, бійки; діти можуть бути бездоглядними, голодними тощо.

Крім негативного впливу макро- і мікросередовища (сім'ї) на формування важковихованості підлітків також впливають недоліки шкільного виховання: формалізм у роботі педагогів, зневага до учнів, приниження їх гідності, нетактовність та грубість, незнання особливостей підліткового віку, байдужість до проблем дітей з боку вчителів; низький рівень позакласної роботи із школярами та неврахування інтересів неповнолітніх в організації дозвілєвої діяльності тощо. Шкільне самоврядування у багатьох школах є бездіяльним, виховні заходи одноманітними і нецікавими, а робота із важковиховуваними підлітками проводиться лише на папері. Не приділяється належна увага співпраці школи та родини, батьки рідко залучаються до проведення класних заходів та не зустрічаються із класним керівником. На думку науковців та педагогів-практиків, найчастіше причинами важковихованості підлітків, зумовлених організацією навчально-виховного процесу у школі, є: недоліки в організації процесів навчання і виховання, зокрема: низьке матеріальне забезпечення школи, відсутність співпраці школи, батьків та громадськості, часта зміна вчителів-предметників, заміна або скасування уроків, формальна організація позакласної роботи та відсутність громадських дитячих організацій; незнання окремими педагогами дитячої і вікової психології, застосування авторитарного чи ліберально-попустительського стилів виховання у взаємодії з учнями, необ'єктивне оцінювання дітей, «навішування» ярликів, булінг стосовно школярів з боку педагогів; часта зміна освітніх навчальних програм, що зумовлює зміну ціннісних орієнтацій та призводить до нерозуміння вчителями і батьками «чому треба вчити дітей»; недостатній рівень психологічного і розумового розвитку та навчальної мотивації першокласників [3].

Дослідниця І. Гайдай виділяє наступні причини важковихованості підлітків: «зростання напруженості життя, підвищена тривожність багатьох людей; неузгодженість вимог та зразків

поведінки, неузгодженість між тим, що дитина бачить у реальному житті, і тим, чому навчають у навчальних закладах; недоліки морального виховання; інтелектуальна недорозвиненість, духовна черствість, емоційна глухота більшої частини дітей; несприятлива спадковість; дефекти самооцінки, завищення її, небажання визнавати об'єктивні оцінки і з ними рахуватися; відсутність вольової саморегуляції (імпульсивність, розгальмованість, невитриманість); асоціальна поведінка батьків (пияцтво, бійки, наркоманія, злочинний спосіб життя); байдужість батьків до виховання дитини або надмірна опіка; уповільнені темпи розумового, соціального та морального розвитку; педагогічна занедбаність» [7, с. 42]. Інші науковці (В.П. Шпак, В.М. Шпак) до причин важковиховуваності неповнолітніх відносять педагогічну безтактність, грубість, черствість батьків і педагогів; непосильні, несправедливі та суперечливі вимоги дорослих; конфлікти між школярами та педагогами, однолітками; сімейне неблагополуччя; неправильні метод виховання у сім'ї; гіперопіку і вседозволеність. На думку дослідників, «усі ці фактори й обставини можуть існувати самостійно і в системі, у взаємозв'язку один з одним» [27, с. 146].

Розглянуті нами причини формування важковиховуваності підлітків носять об'єктивний (зовнішній) характер. До внутрішніх чинників, які негативно впливають на поведінку неповнолітніх, належать занижена самооцінка підлітка; низький рівень самодисципліни і самоконтролю; невпевненість у собі та відчуття власної безсилості, непотрібності близьким; відсутність критичного мислення і вміння приймати відповідальні рішення; невизнання і недотримання соціальних норм та низький рівень моральності; невміння адекватно виразити свої почуття та реакції на дії дорослих і однолітків [3].

Дослідниця Н. Клішевич також виокремила три групи детермінант: соціальні детермінанти, соціально-педагогічні детермінанти та індивідуально-психологічні детермінанти. Вчена

відзначає, що деякі чинники важковихованості є постійними (незмінними у різні історичні періоди) – мікросередовище сім'ї, недоліки у навчально-виховному просторі школи, неорганізоване дозвілля підлітків, негативний вплив однолітків, а є «нові (специфічні), обумовлені переважно соціально-економічними та соціокультурними особливостями, які мали місце в різні роки» [12, с. 9]. Науковець акцентує на важливості впливу макросередовища на формування особистості. Так, 80-ті роки ХХ століття характеризуються наявністю таких детермінант важковихованості підлітків, як міграційні процеси, урбанізація, руйнація дитячих і молодіжних громадських організацій тощо; 90-ті роки минулого століття – майнова нерівність, адиктивна поведінка неповнолітніх, соціальне сирітство тощо; сьогодення – гедоністичні, егоїстичні та споживацькі поведінкові тенденції неповнолітніх; негативний вплив ЗМІ, Інтернету, соцмереж, комп'ютерних ігор тощо.

Можна зробити висновок, що одночасне поєднання вищезазначених факторів негативно впливає на несформовану психіку підлітків і призводить до важковихованості неповнолітніх, яка може проявлятися по-різному: у вигляді неприйняття виховного впливу, відвертої протидії йому чи просто в низькій ефективності, недостатній результативності виховної роботи.

1.3. Типологія та прояви важковихованості підлітків

Досліджуючи проблему важковихованості, науковці здійснюють різні підходи до визначення типів важковихованих підлітків за різними класифікаційними ознаками. Відповідно до стилів сімейного виховання, психолог І. Фурманов виділяє такі типи важковихованості підлітків, як «тип Попелюшки», коли у сім'ї між батьками і дітьми панує

емоційне відторгнення; тип приналежності дитини самій собі (гіпопротекція у сімейному вихованні); тип позбавлення дитини самостійності (гіперпротекція, надмірна увага батьків до дитини) [19, с. 43].

Виходячи з рівня соціальної дезадаптації підлітків, Н. Максимова визначає такі типи важковиховуваності: 1) педагогічно занедбані діти (низький рівень моральності і відповідності соціально прийнятним нормам поведінки). Такий тип важковиховуваності може проявлятися у дітей молодшого шкільного віку як наслідок відсутності готовності до навчання в школі [3]; 2) емоційно нестійкі (підлітки з акцентуаціями характеру, імпульсивні тощо); 3) ситуативна (помилкова) важковиховуваність (виховний вплив на підлітків у сім'ї здійснюється невміло); 4) власне важковиховуваність (утворюються негативні особистісні прояви поведінки) [15]. Важковиховуваність цього типу «зустрічається досить рідко через вікову несформованість особистісних структур, ситуативність більшості особистісних позицій і відносин дитини» [3]. Варто відмітити, що деякі типи важковиховуваності підлітків можуть накладатися один на одний внаслідок впливу негативних факторів на особистість. Розглянемо більш детально вищезазначені типи важковиховуваності підлітків.

Перший тип важковиховуваності – педагогічна занедбаність – є наслідком гіпопротекції. Через помилки, допущені сімейним вихованням, не була сформована готовність до школи, діти не засвоїли суспільні моральні норми, у них не розвинуті навички спілкування та саморегуляції. У неповнолітніх цього типу наявна соціальна дезадаптація, що виникла на основі шкільної неуспішності. Такі діти не вміють переборювати труднощі, у них виникає агресивна реакція на ситуацію неуспіху, образа на дорослих. Уже в підлітковому віці «такий тип взаємодії, генералізуючись, поширюється на всіх учителів, на школу взагалі» [3]. Поступово підлітки першого типу важковиховуваності

стають невпевненими у собі, закомплексованими, мають низький рівень самоповаги та прагнуть уникати труднощів. Також вони стають об'єктом знущання і глузування зі сторони однолітків, адже неусвідомлено переносять стереотипи стосунків, засвоєних у родині, на взаємодію з ровесниками. Можна узагальнити, що педагогічна занедбаність підлітків зумовлена відсутністю позитивного педагогічного впливу з боку дорослих, у першу чергу – батьків, неправильною організацією дозвілля неповнолітніх та їх життєвого простору, недостатнім виявом любові та турботи й уваги батьків. Неповнолітні цього типу важковиховуваності усвідомлюють свої проблеми і досить часто прагнуть змінити свою поведінку, їх негативна поведінка є реакцією на зовнішні подразники.

Підлітки другого типу важковиховуваності мають значні труднощі у спілкуванні та різних видах діяльності, адже їм притаманні «відхилення в емоційних і вольових процесах, аномалії в становленні характеру (акцентуація характеру)» [3]. У таких неповнолітніх природні реакції підліткового віку (реакції групування, схвалення, захоплення, реакції, зумовлені сексуальними відчуттями тощо) можуть тимчасово, періодично чи ситуативно набувати патологічного характеру. Причиною виникнення такого типу важковиховуваності є індивідуальні особливості психіки підлітка, порушення вищої нервової діяльності. Якщо до цих особливостей додається неправильний виховний вплив батьків і педагогів, то це може призвести до ще гірших наслідків.

Що стосується ситуативної (помилкової) важковиховуваності, то варто наголосити на тому, що негативні прояви у поведінці підлітків викликані зовнішніми об'єктивними чинниками і не пов'язані із відхиленнями у розвитку підростаючої особистості. У підлітковому віці у неповнолітніх відбуваються фізіологічні зміни як в організмі, так і в психіці. Діти не спроможні завжди вчасно і вдало справитися із частими перепадами настрою, раптовою агресивністю, млявістю чи

дратівливістю, енергійністю чи апатією. Психічні прояви підлітків хиткі, неповнолітні вразливі до слів і дій дорослих. Тому батьки і вчителі повинні переглянути свою поведінку стосовно підлітків і скорегувати її, не провокувати неповнолітніх на конфлікти своїми вимогами і зауваженнями. Підлітковий вік впливає і на стиль спілкування із однолітками: дружба виступає на перший план у житті неповнолітнього, визначаючи його життєві цінності, емоції, спрямованість подальшого розвитку особистості. Якщо дорослі не враховують особливості підліткового віку, вводять ряд необґрунтованих заборон і обмежень, то це може призвести до негативу зі сторони підлітків по відношенню до дорослих, втеч з дому тощо. Також у підлітковому віці у дітей змінюється ставлення до навчання, велика увага приділяється власній пізнавальній активності. У одних підлітків навчання залишається провідним видом діяльності, а для інших втрачає свою значимість. Тоді неповнолітні, не знаючи куди подіти свою енергію, винахідливість і кмітливість, починають застосовувати свої «сили» у нехороших «витівках», а пізніше спрямовувати їх у протиправне русло. Підлітки прагнуть поводитися як дорослі, бути незалежними від батьків, не коритися їм. Коли неповнолітнім хочеться звернутися за порадою до батьків, вони самі собі забороняють це робити, аби не видатися малими дітьми. Тобто виникає внутрішній конфлікт. Підліток хоче самоствердитися, але не впевнений у своїх силах, тому прагне перевірити свої можливості та межі норм поведінки, прийнятих у суспільстві. Дуже часто підлітки за зовнішньою негативною поведінкою прагнуть сховати свою вразливість, сором'язливість, доброту. Конфлікти також викликає і небажання батьків іти на компроміс з підлітком та жорсткий контроль його поведінки. Неповнолітній переконаний, що його ніхто не розуміє, віддаляється від дорослих та займає позицію «важкого підлітка», в окремих випадках, цю роль продовжує виконувати і в дорослому віці. Здійснюючи опір дорослим,

підлітки можуть робити це відкрито, пасивно, проявляючи загальмованість та ігноруючи вказівки дорослих, або «приміряють» роль клоуна. Для уникнення конфліктів із підлітками, дорослі мають змінити своє ставлення до них: спілкуватися на рівних, з повагою ставитися до його поглядів, довіряти неповнолітньому, дозволити бути самостійним та визнати його дорослість тощо.

Отже, якщо батьки і педагоги не будуть коригувати свою поведінку стосовно підлітків, то ситуативна (помилкова) важковихованість неповнолітніх може перерости у власне важковихованість, а не минути без втручання сторонніх.

Тип поведінки підлітків власне важковихованість є найскладнішим. Адже у неповнолітніх виникають стійкі особистісні утворення, в першу чергу, неузгодженості відносин. Гіперпротекція в сімейному вихованні найчастіше призводить до власне важковихованості підлітків, яка є реакцією на «первинний дефект, як ускладнення ситуативного варіанта дезадаптивної поведінки» [3]. Дитина заперечує наявність у неї проблем, хоча причина важковихованості знаходиться саме в підлітку. Альтернуюче виховання, що проявляється через нестійкий емоційний стан батьків, теж призводить до власне важковихованості [22]. Батьки «під настрій» можуть як похвалити неповнолітнього, так і насварити за один і той же вчинок.

До первинних ознак важковихованості дослідники відносять: феномен «змістового бар'єра», феномен «афекту неадекватності», неузгодженість відносин та феномен схильності до адиктивної поведінки [3]. Феномен «змістового бар'єра» починає проявлятися у поведінці дітей молодшого шкільного віку. Неповнолітні роблять вигляд, що не розуміють або не чують дорослих. Такий змістовий бар'єр може бути реакцією як на конкретну людину, так і на певну вимогу. Що стосується феномену «афекту неадекватності», то він притаманний

підліткам. Неповнолітні перебувають у негативному емоційному стані, викликаному неуспішною діяльністю. Підлітки або ж ігнорують свою поразку, або ж знаходять винуватця цього. Дуже часто неповнолітні відмовляються продовжувати виконувати завдання, якщо бачать певні складнощі і не можуть виконати його. Також підлітки не виявляють ніякого інтересу до процесу виконання поставлених завдань, Така поведінка повинна насторожити соціального педагога і він має провести діагностику та зіставити реальні досягнення підлітка із його самооцінкою успіхів та враховувати вплив зовнішніх чинників. Також проявом феномену «афекту неадекватності» може бути феномен «неадекватного спокою», коли «учень, який має низький статус у системі міжособистісних відносин у колективі, упевнений у тому, що його в класі поважають і люблять» [3]. Вищеописані прояви феномену «афекту неадекватності» сприяють подальшій соціальній дезадаптації підлітків і дуже часто не сприймаються батьками, педагогами і соціальними педагогами всерйоз. Неузгодженість відносин у поведінці підлітків виявляється у тому, що неповнолітні мають неузгоджені уявлення про ставлення до себе, до інших та до видів діяльності з реальним проявом своїх відчуттів і переживань. Такі важковиховані підлітки не розуміють, чого хочуть від них дорослі своєю вимогою змінити поведінку на кращу, адже неповнолітні вважають, що поведуть себе добре. Також підлітки можуть діяти ситуативно, не планувати свої дії, вважати, що від них нічого не залежить. Тобто вони не усвідомлюють себе суб'єктом свого життя. На появу у підлітків феномену схильності до адиктивної поведінки впливають як індивідуальні особливості, так і спадковість і соціальне оточення.

Варто відмітити, що соціальні педагоги і психологи, працюючи із неповнолітніми, повинні звернути увагу на перші прояви важковихованості, які перешкоджають процесу соціалізації, і залучити всі ресурси для профілактики важковихованості та корекції поведінки.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ВАЖКОВИХОВУВАНИМИ ПІДЛІТКАМИ

2.1. Специфіка застосування технології діагностики важковиховуваних підлітків

При розробці технологій соціально-педагогічної діяльності із важковиховуваними підлітками варто враховувати, що проявами дезадаптаційної поведінки цих неповнолітніх є агресивність, конфліктність, адиктивна поведінка, правопорушення, бездоглядність тощо [26]. Тому об'єктом уваги соціального педагога мають бути причини виникнення важковиховуваності, а змістом роботи з важковиховуваними – створення атмосфери співробітництва і партнерства з підлітками [20].

Дослідниця Л. Нечипорук вважає, що «робота соціального педагога з важковиховуваними дітьми базується на загальній соціально-педагогічній технології, яка полягає в чіткій алгоритмізації діяльності, визначенні та послідовному виконанні намічених етапів (операцій, кроків), спрямованих на досягнення певної мети [17, с. 89]. Працюючи з важковиховуваними підлітками, насамперед слід визначити причини і тип їх важковиховуваності, адже від правильного вибору методів діагностики залежить подальша профілактична і корекційна робота з неповнолітніми та успіх у зміні поведінки підлітків. Для цього необхідним є проведення соціально-педагогічної діагностики та моніторингу. Вчена Н. Нікітіна дає наступне трактування цього поняття: соціально-педагогічна діагностика – спеціально організований процес пізнання, у якому відбувається збір інформації про вплив на особистість і соціум соціально-психологічних і педагогічних чинників [18, с. 44]. У процесі соціально-педагогічної діагностики визначаються особливості

впливу на підлітка як навчально-виховного процесу закладу освіти, так і сімейного виховання; індивідуальні особливості неповнолітнього та його соціальні зв'язки.

Соціально-педагогічна діагностика важковихованості здійснюється за певним алгоритмом: встановлення відхилення від норми у поведінці підлітка; визначення можливих причин важковихованості, аналіз індивідуальних особливостей підлітка; аналіз отриманих даних та створення робочої гіпотези; збір додаткової інформації для перевірки гіпотези; аналіз зібраної інформації про підлітка для підтвердження гіпотези; якщо гіпотеза не підтвердилася, то необхідно повторити процедуру [18, с. 44-45].

Соціально-педагогічний моніторинг є науково обумовленою системою періодичного збору, узагальнення та аналізу інформації про стан об'єкта соціально-педагогічної діяльності та прийняття відповідного стратегічного і тактичного рішення [18, с. 46]. За допомогою моніторингу соціальний педагог має можливість відслідковувати цілісний соціально-педагогічний процес як із позицій інтересів особистості важковиховуваного, так і із позицій професійних завдань фахівця соціально-психологічної служби. У процесі соціально-педагогічного моніторингу важковихованості підлітка, соціальний педагог порівнює фактичну поведінку неповнолітнього із нормою, здійснює змістовну оцінку стану підлітка та розробляє програму корекції. Здійснюючи соціально-педагогічний моніторинг, варто дотримуватися наступних принципів його організації: принцип неперервності, адже моніторинг є цілісною і динамічною системою, у процесі якої відбувається визначення переходу одних поведінкових якостей підлітка у інші та корекція і підтримка тих чи інших тенденцій соціально-педагогічного процесу; принцип науковості, за яким моніторинг організовується відповідно до закономірностей наукового пізнання; принцип педагогічної доцільності, адже моніторинг є засобом

вивчення особистості та педагогічного управління і повинен використовуватися із врахуванням особливостей конкретної ситуації; принцип прогностичного моніторингу (за допомогою моніторингу можна визначити тенденції розвитку важковиховуваності підлітка та передбачити соціально-педагогічні рішення, які допоможуть скорегувати поведінку неповнолітнього в позитивне русло) [18, с. 46-47].

Для діагностики важковиховуваності підлітків використовується комплекс методів, запропонований Л. Зюбіним [5, с. 139]. Науковець розробив програму-схему вивчення особистісних характеристик школярів та програму виявлення недоліків учнів (анкета-характеристика).

У діагностичній роботі з важковиховуваними підлітками варто дуже обережно використовувати бесіду як метод вивчення учнів, адже ніхто не прагне відчувати себе об'єктом дослідження. Для визначення індивідуальних особливостей підлітків використовується метод анкетування. Щоб отримати достовірні дані, соціальний педагог має заслужити довіру підлітків і запевнити їх у конфіденційності інформації.

Допомагає визначити статус і рівень соціально розвитку важковиховуваного підлітка «Методика вивчення особистості дезадаптованого підлітка і його найближчого оточення» [5, с. 140]. Дана методика включає в себе спостереження за підлітком, бесіди з ним та найближчим оточенням тощо.

До методів діагностики важковиховуваних підлітків дослідник Ю. Клейберг відносить опитувальник Т. Ахенбаха (для визначення уявлення батьків про дитину), карту психологічної характеристики особистісного розвитку підлітка (допомагає зібрати відомості про підлітка і про його найближче оточення), карту спостережень (для виявлення негативних особистісних характеристик підлітка) [5, с. 141].

Для діагностики типів важковиховуваності, Н. Максимова пропонує наступні діагностичні етапи роботи з підлітками: етап підготовки – метод бесіди з найближчим оточенням підлітка; перший етап – метод бесіди з дитиною; другий етап – діагностичне обстеження, яке можна розпочати уже на першому етапі за допомогою тестування, вербальних/невербальних/ігрових/ рисуночних методик; третій етап – аналіз результатів, визначення типу важковиховуваності підлітка; четвертий етап – перевірка достовірності результатів діагностики, чи відповідають вони поведінковим проявам підлітка. Відбувається збір матеріалів про дитину в її мікрооточенні; за невідповідності можливе повторення попередніх етапів діагностичної роботи; п'ятий етап – постановка діагнозу і розробка корекційної програми роботи з підлітком [5, с. 43]. Завершальним етапом діагностичної роботи є засідання психолого-педагогічного консилиуму, на якому здійснюється змістовний аналіз отриманих результатів, їх уточнення та систематизація. Узагальнені дані вносяться до робочого журналу психолого-педагогічного консилиуму.

Дослідниця Н. Максимова радить під час діагностичного обстеження підлітків застосовувати такі методики, як вивчення самооцінки і рівня домагань дитини, визначення рівня і адекватності самооцінки, методику Т. Дембо і С. Рубінштейна (модифіковану Т. Габріял), метод простого ранжування. Ці методики треба застосовувати на початку діагностики, адже за їх допомогою можна визначити ступінь неадекватності самооцінки. Якщо не було виявлено патології, то можна застосовувати метод діагностики неузгодженості відносин підлітка, анкетування, соціометрію та ін. [15, с. 73]. В процесі діагностики важковиховуваності підлітків також доцільно використовувати наступні методики: «Методику діагностики схильності до поведінки, що відхиляється», «Методику діагностики схильності до важковиховуваності» (додаток Б), комплексну психолого-педагогічну

експрес-діагностику соціально-педагогічної занедбаності та методик у виявлення причин відхилень у поведінці і розвитку підлітка [5, с. 146-147]. Діагностику важковихованості може проводити не лише соціальний педагог і психолог, але і класний керівник та вчитель-предметник. Для цього фахівці соціально-психологічної служби закладу освіти повинні ознайомити їх із діагностичним інструментарієм, який пропонує Т. Шилова для виявлення ступеня соціальної занедбаності підлітка, яка «без належної корекції призведе до формування і закріплення злочинної спрямованості» [5, с. 148].

Підсумовуючи вищесказане, варто наголосити, що основними методами діагностики важковихованості учнів є бесіда, спостереження, різні методики, за допомогою яких можна визначити індивідуальні особливості підлітка, його ставлення до оточуючих і до самого себе, рівень соціального розвитку та тип важковихованості тощо.

2.2. Особливості технології профілактики і корекції проявів важковихованості у підлітків

За визначенням С. Архипової, Г. Майбороди і О. Тютюнник, профілактика є попереджувально-профілактичною діяльністю соціального педагога, метою якої є «виявлення, запобігання та обмеження асоціальних явищ у дитячому та молодіжному середовищі; причин соціальної дезадаптації різних соціальних груп та окремих осіб; забезпечення умов для формування соціально-позитивної спрямованості особистості» [2, с. 134].

Соціально-педагогічна профілактика застосовується для виявлення, діагностики і корекції дітей «групи ризику». Тому науковці виділяють такі її види: первинну, вторинну і третинну. Первинна

профілактика (просвіта) дає можливість створити у навчально-виховному просторі умови запобігання впливу несприятливих факторів суспільного середовища на здоров'я підростаючого покоління. Сюди відноситься інформаційна та правова просвіта підлітків, популяризація здорового способу життя, організація дозвіллевої, громадської та інтелектуальної діяльності дітей тощо. Вторинна (рання) профілактика (корекція) має на меті якомога раннє виявлення негативних змін у поведінці підлітків. Вона проводиться відповідно до виявлених за допомогою діагностики поведінкових змін неповнолітніх і обмежує вплив негативних чинників на дітей. Третинна профілактика (реабілітація) включає в себе соціальні, просвітницькі і медико-психологічні заходи, спрямовані на відновлення статусу людини, повернення до звичного мікросередовища і залучення до позитивної діяльності [4, с. 31].

На думку Т. Андронюк, для попередження важковихованості підлітків, соціальним педагогам і батькам варто дотримуватися певних умов. Дослідниця наголошує, що слід вчасно здійснювати діагностику проявів важковихованості у поведінці підлітків. Також необхідним є «формування свідомості та самосвідомості учнів, що зумовлює стале ставлення до моральних норм. Щоб суспільна моральна норма почала діяти на рівні індивідуальної свідомості і поведінки, потрібне не тільки її інформаційне засвоєння особистістю. Не менш важливо, щоб норма проходила крізь призму моральної свідомості і самосвідомості особистості, була підпорядкована її моральним цінностям» [1, с. 10]. Наступною умовою профілактики важковихованості підлітків, за Т. Андронюк, є розвиток у неповнолітніх мотиваційно-потребової сфери, адже діти є суб'єктами міжособистісної взаємодії і активними членами суспільства. У них формується уявлення про самого себе і стереотипи поведінки у соціумі. Підлітки вибірково, залежно від міри задоволення своїх потреб та інтересів, обирають ту поведінку, яка є для

них доступною і правильною, ігноруючи інші прояви поведінки, що є прийнятними у суспільстві. Дорослі мають зрозуміти потреби неповнолітніх і допомогти їм знайти способи задоволення своїх потреб та реалізувати себе соціально-прийнятими засобами.

Ще однією умовою успішної профілактичної роботи із підлітками, на яку звертає нашу увагу Т. Андронюк, є встановлення авторитетно-довірливих стосунків між дітьми і дорослими. Якщо дорослі будуть сприяти задоволенню особистісно-значущих потреб підлітків, дозволять неповнолітнім вільно і природно проявляти себе, не будуть застосовувати авторитарний стиль виховання та примусові методи у навчально-виховному процесі, як у сім'ї, так і в школі, то діти сприйматимуть дорослих без напруження, будуть щирими у стосунках та довірятимуть їм. Дослідниця наголошує, що свобода підлітків «має бути обмежена тільки безпекою і психологічним комфортом оточуючих людей та метою повноцінної освіти» [1, с. 10].

Профілактична робота соціального педагога з неповнолітніми включає виявлення важковиховуваних дітей, роботу з батьками та педагогами, покращення виховного середовища школи, роботу з референтною групою, соціально-педагогічний патронаж важковиховуваних та співпрацю з необхідними «вузькими» спеціалістами. Попередження важковиховуваності підлітків, на думку Т. Андронюк, повинне здійснюватися у двох напрямках: здійснення індивідуальної і групової роботи (індивідуальні консультації, тренінги тощо) та «втручання в педагогічний процес (індивідуалізація навчання і виховання, корекція виховних впливів і оптимізація взаємодії вчителя та учнів)» [1, с. 11].

Реалізуючи перший напрям, соціальні педагоги і психологи соціально-психологічної служби навчальних закладів, застосовують у роботі з важковиховуваними підлітками ігротерапію, арт-терапію, програвання конфліктних ситуацій, ситуацій морального вибору тощо.

Завдяки ігротерапії можна підвищити самооцінку підлітків, показати їх власну значущість і цінність. На тренінгових заняттях неповнолітні залучаються до розігрування життєвих ситуацій, де можуть проявити себе, «приміряти» будь-яку соціальну роль. Після кожної тренінгової вправи підлітки здійснюють рефлексію, прислухаючись до своїх власних переживань, думок, настрою. Це дозволяє розвивати спостережливість, розуміння мотивації своїх вчинків, вміння «бачити ситуацію» чужими очима та навчає самоконтролю і саморегуляції. Арт-терапія дозволяє скоригувати поведінку особистості засобами мистецтва. Підлітки можуть за допомогою музики, образотворчого мистецтва, літературної творчості самовиразитися, проявити себе, привернути до себе увагу оточуючих тощо. За допомогою конфліктної ситуації підлітки можуть показати свою справжню позицію стосовно когось чи ставлення до чогось, адже в процесі конфлікту людина не в змозі повністю контролювати себе і приховувати істинні почуття, інтереси, погляди тощо. Тому фахівці соціально-психологічної служби повинні спрямовувати конфлікт у конструктивне русло, навчаючи підлітків вирішувати конфлікт, долати труднощі та даючи навички позитивної поведінки [1, с. 11].

Характеризуючи другий напрям роботи з попередження важковихованості підлітків, Т. Андронюк відмічає, що тут робота соціального педагога носить корекційний характер, адже доводиться працювати з підлітками, у яких спостерігаються перші прояви важковихованості. Дослідники визначають педагогічну корекцію, як систему «спеціальних і загальних педагогічних заходів, спрямованих на послаблення або подолання недоліків психофізичного розвитку і відхилень у поведінці у дітей та підлітків» [2, с. 143-144]. Для успішної роботи з неповнолітніми батьки, педагоги та фахівці соціально-психологічної служби закладу освіти повинні дотримуватися певних принципів, виділених вченою. Серед них розглядаємо наступні: принцип

єдності вимог виховного впливу дорослих; адекватності вимог, висунутих до неповнолітнього (відповідність їх віковим та індивідуальним особливостям дитини; врахування інтересів підлітка, а не нав'язування йому своїх); посилення контролю за поведінкою підлітка, головним чином за імпульсивними і невитриманими дітьми (не потрібно карати за негативні вчинки, а варто викликати у дітей почуття жалю за скоєне, намагатися «достукатися» до совісті; можна демонструвати образу чи відмову в довірі та стимулювати позитивну поведінку); принцип заохочення активності підлітка (необхідно направити діяльність неповнолітнього у позитивне русло, залучити до корисної продуктивної праці); принцип похвали і заохочення: «важковиховуваних підлітків слід хвалити за поліпшення навчальної діяльності, підвищення рівня вихованості, а також заохочувати їх до різних видів творчої діяльності» [1, с. 12]; принцип сприяння підлітковій самостійності із врахуванням віку та індивідуальних особливостей особистості учня (важливо, щоб неповнолітній зрозумів свою відповідальність за власні вчинки); принцип емоційного комфорту (дорослі повинні спокійно ставитися до негативної поведінки підлітка, не виказувати роздратування та агресії; важливо прийняти підлітка таким, який він є); уникання та «зняття» ярликів (дорослі, відповідно до змін у поведінці підлітка, мають змінювати своє ставлення до нього і заохочувати позитивні прояви); принцип визнання дорослим своїх помилок (батьки і педагоги повинні вміти визнавати свої огріхи у вчинках та вибачатися перед дітьми); принцип уникнення покарання (передбачає покарання дитини у дуже рідкісних випадках) [1, с. 12-13].

Узагальнюючи, варто наголосити, що робота з важковиховуваними підлітками буде ефективною лише в тому випадку, якщо дорослі будуть дотримуватися вищезазначених принципів.

Корекційна робота, яка проводиться задля усунення негативного виховного впливу макро- і мікросередовища, передбачає застосування

індивідуального підходу до кожного важковиховуваного підлітка (додаток В). Методи корекційного впливу поділяються на педагогічні і психотерапевтичні. Соціальний педагог у роботі з важковиховуваними учнями використовує педагогічні методи, які поділяються на чотири групи, які ми розглянемо більш детально. Загальнопедагогічні методи корекційної роботи стосуються розповсюджених недоліків характеру підлітків: корекція страхів, неуважності, сором'язливості, самокорекція, ігнорування тощо. Спеціальні (індивідуально-педагогічні) методи спрямовані на корекцію конкретних відхилень у поведінці підлітків: корекція істеричного характеру поведінки дитини; недоліків у поведінці, зумовлених ліберальним стилем виховання чи гіперопікою; корекція надмірної нервовості, агресивності тощо. Корекція через працю та через раціональну організацію дитячого колективу є наступними групами методів педагогічного корекційного впливу [11].

На думку вченої І. Гайдай, застосовуючи методи корекційного впливу, педагогам слід відповідати певним вимогам: «дотримання стійкої позиції і висунення категоричних вимог; усунення причин, а не їх наслідків; поєднання методів покарання із заохочуванням; дотримання справедливості; погрози покаранням повинні бути реальними [8, с. 62]. На нашу думку, соціальний педагог має докласти усіх зусиль, щоб не застосовувати у роботі із підлітками метод покарання. Для цього варто визначити, що є чинником важковиховуваності і намагатися усунути його. Так, психолог Н. Нестеренко виділила дві групи важковиховуваних дітей, у роботі з якими потрібно враховувати чинники, які спонукають підлітків до негативної поведінки [16]. Перша група – підлітки, які прагнуть влади; вони наполегливо ідуть до своєї мети, прагнуть керувати іншими та бути в центрі уваги. Для цього можуть ображати однолітків, сперечатися із дорослими та відкрито виявляти їм свою непокору тощо. До таких підлітків не потрібно застосовувати авторитарний стиль виховання,

варто з повагою ставитися до неповнолітніх, проводити індивідуальні бесіди, надавати більше свободи, використовувати метод «природних наслідків» (створюється ризикована ситуація, що допомагає підлітку усвідомити наслідки своїх необдуманих вчинків), звертатися до підлітків за допомогою і порадою, співпрацювати з ними тощо. Друга група підлітків – мстиві діти, у яких занижена самооцінка і через це вони хочуть помститися «усім на світі», навіть не усвідомлюючи це. Педагог повинен приділити особливу увагу їм, щоб уникнути негативних наслідків – агресії, деструктивної чи некерованої поведінки тощо. Потрібно частіше хвалити таких неповнолітніх, підтримувати у разі невдачі, підвищувати їх самооцінку, залучаючи до громадського життя закладу освіти та надаючи посильні доручення [7, с. 43].

Дослідники В. Трифонов і Л. Керімов пропонують у роботі з важковиховуваними підлітками використовувати чотириетапну схему: «1) підготовчий етап: діагностика важковиховуваного підлітка; 2) довірчий етап: встановлення контакту з оточуючим середовищем; 3) переломний етап: пробудження здорового прагнення, бажання досягти позитивної норми поведінки; 4) етап закріплення: закріпити певні успіхи в моральній поведінці і навчальній діяльності» [5, с. 167]. Кожен з цих етапів має свою мету, методи роботи з підлітками та напрямки соціально-педагогічної діяльності. На думку авторів цієї схеми (програми роботи), до кожного підлітка має здійснюватися окремий підхід [5, с. 167].

Таким чином, специфіка технології корекції проявів важковиховуваності у підлітків полягає у індивідуальному підході до кожного важковиховуваного підлітка та підборі певних корекційних методів, які будуть доречними у конкретному випадку.

2.3. Характеристика діяльності Центру педагогічної підтримки для батьків

У Рівненському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти запроваджена чудова традиція – щорічно проводиться обласний конкурс-ярмарок педагогічної творчості. Завдяки цьому конкурсу здійснюється презентація і популяризація інноваційних педагогічних технологій та методичних розробок педагогів-предметників і фахівців соціально-психологічних служб та розвиток і стимулювання творчого потенціалу педагогів-практиків.

Нас зацікавила робота переможниці першого (районного) туру конкурсу-ярмарку педагогічної творчості 2013-2014 навчального року в номінації «Соціальна педагогіка» Гергелюк Анни Вікторівни «Вдосконалення форм і методів роботи з батьками важковиховуваних учнів через діяльність Центру педагогічної підтримки для батьків» [9]. А. Гергелюк працює соціальним педагогом Березнівської загальноосвітньої I-III ступенів школи № 2 Березнівського району Рівненської області. У своєму доробку соціальний педагог розкрила інноваційні технології методичної роботи з батьками важковиховуваних учнів через діяльність Центру педагогічної підтримки для батьків. Ми вирішили у нашій кваліфікаційній роботі схарактеризувати цю конкурсну роботу, так як вважаємо, що сім'я є головним чинником формування особистості, а соціальний педагог має допомагати їй у цій важливій справі.

У Березнівській загальноосвітній I-III ступенів школи № 2 чітко налагоджена діяльність соціально-психологічної служби із важковиховуваними учнями. Ця робота є систематичною і проводиться в таких напрямках, як «виявлення учнів, які схильні до порушення дисципліни, норм моралі й права, відстають у навчанні; визначення причин відхилень у поведінці й моральному розвитку, а також

індивідуальних психологічних особливостей особистості учнів; зміна умов сімейного виховання; зміна характеру особистих стосунків учнів з однолітками й дорослими; залучення важких учнів до різних видів позитивної діяльності й забезпечення досягнення успіху в ній» [9, с. 5].

Соціальний педагог у своїй роботі з важковиховуваними учнями дійшла висновку, що основним шляхом зміни поведінки підлітків є робота з батьками. Адже найрозповсюдженішими помилками сімейного виховання було визначено те, що «дефіцит позитивного спілкування батьків з підлітками; відсутність у дорослих стійких власних моральних установок; організація життя в сім'ї не сприяє формуванню у дитини моральних звичок; батьки не знають і не розуміють внутрішнього світу своєї дитини; недобррозичливе, грубе ставлення дорослих до підлітка» [9, с. 19]. Тому у школі було вирішено створити Центр педагогічної підтримки для батьків задля надання батькам основ педагогічних знань у вихованні дітей та допомоги з врахуванням індивідуального підходу.

Метою діяльності Центру педагогічної підтримки для батьків є підвищення соціально-педагогічної компетентності батьків у сімейному вихованні, отриманні ними практичних навичок; сприяння поліпшенню соціальної підтримки в сім'ї і в процесі взаємодії з важковиховуваною дитиною; надання конкретної методичної допомоги [9, с. 19].

Також виокремлено наступні **завдання** Центру: «сприяти створенню ефективного механізму взаємозв'язку та координації зусиль між відповідними службами й організаціями, які беруть участь у роботі Центру; навчити батьків аналізувати типові помилки в сімейному вихованні дітей, у тому числі й власну поведінку; сприяти оволодінню педагогічними знаннями, уміннями, навиками організації сімейного виховного процесу; озброїти батьків сучасними психолого-педагогічними знаннями про психічний, фізичний і інтелектуальний розвиток дитини на різних вікових етапах її життя; сприяти формуванню

сімейної єдності, взаємозалежності; надавати методичну допомогу батькам важковиховуваних дітей» [9, с. 20].

Організатори Центру застосовують у роботі з батьками консультативну роботу (проведення фахівцями соціально-психологічної служби індивідуальних і тематичних групових консультацій), батьківські читання та вечори, проте найпоширенішою формою роботи з батьками є батьківські лекторії. Заняття з батьками важковиховуваних підлітків у Центрі педагогічної підтримки для батьків проводяться двічі на семестр. Програма занять складається із чотирьох засідань, кожне із яких має своє спрямування. Засідання побудовані на засадах систематичності і комплексного застосування різних форм і методів роботи із батьками. Охарактеризуємо кожне засідання більш детально.

Засідання 1 спрямоване на виявлення проблем і труднощів у вихованні неповнолітніх. Для цього використовується анкетування батьків. Наступною формою роботи на першому засіданні є батьківський лекторій «Наші важкі діти», який проводять соціальний педагог і психолог школи. На завершення роботи надаються рекомендації «Батьківська підтримка».

Як бачимо, це засідання є вступним. Воно включає в себе різноманітні форми і методи роботи, які сприяють налагодженню взаємодії учасників, допомагають батькам усвідомити зв'язок з дітьми.

Засідання 2 передбачає зустріч із психологом навчального закладу на тему «Як виправити небажані риси характеру у дітей» та дискусію «Чи вміємо ми спілкуватися зі своїми дітьми?». Фахівці соціально-психологічної служби школи пропонують батькам розібратися у собі, причину негативної поведінки підлітків пошукати у власній поведінці тощо. Це засідання спрямоване на формування у батьків навичок і вмінь конструктивного розв'язання конфліктів між батьками і дітьми.

Засідання 3 включає співпрацю із працівниками правоохоронних органів у формі зустрічі на тему «Відповідальність батьків за виховання

дітей». Також на цьому засіданні здійснюється огляд та спільне обговорення наукових статей спеціалізованої періодичної преси з проблем правового виховання підлітків.

Засідання 4 покликане сприяти формуванню у батьків позитивного налаштування на здоровий спосіб життя сім'ї. Планується проведення бесіди за круглим столом «Моя дитина курить». Також батькам надається інформаційна пам'ятка стосовно попередження шкідливих звичок в учнів 7-9 класів [9, с. 22].

Означена програма занять у Центрі педагогічної підтримки для батьків позитивно впливає на важковиховуваних підлітків: батьки налагоджують міжособистісні контакти зі своїми дітьми, прислуховуються до порад фахівців і більше спілкуються із підлітками, цікавляться їх думкою стосовно різних питань, інтересами та захопленнями тощо. Центр педагогічної підтримки для батьків довів свою ефективність і наразі продовжує функціонувати у Березнівській загальноосвітній I-III ступенів школі № 2. Так, у поточному році при Центрі діє консультаційний пункт для батьків важковиховуваних учнів; проводяться батьківські збори на тему «Помилки сімейного виховання як причина «важких» школярів»; проводяться індивідуальні бесіди з батьками щодо попередження важковиховуваності підлітків («Завжди на боці порядку», «Знати, поважати і виконувати закони – обов'язок кожного підлітка»); проводяться засідання з батьками на теми «Рухаємося до партнерської сім'ї», «Як розвивати таланти у дітей», «Бездоглядність неповнолітніх та її наслідки», «Віртуальний світ – за і проти», «Емоційне благополуччя сім'ї» тощо [23].

Підсумовуючи вищезазначене, варто наголосити, що досвід роботи Центру педагогічної підтримки для батьків може бути впроваджений соціальними педагогами та практичними психологами у роботу з батьками важковиховуваних підлітків у закладах освіти України.

ВИСНОВКИ

Важковиховуваність у сучасному суспільстві розуміється як стійке небажання підлітків засвоювати соціально-педагогічний вплив та адекватно на нього реагувати. Це такий рівень педагогічної занедбаності, коли неповнолітні деформовано сприймають соціальні норми, у них виникає потреба наповнювати власний духовний світ негативом наперекір соціально-педагогічним впливам.

Причини виникнення важковиховуваності можуть носити як об'єктивний (зовнішній) характер – несприятливе макросередовище, недоліки сімейного і шкільного виховного впливу, так і внутрішній (суб'єктивний). Перша група причин важковиховуваності виявляється у негативних соціально-економічних умовах суспільного простору, у якому перебуває підліток, девальвації моральних цінностей людства, заохоченні підлітків засобами масової інформації до адиктивної та протиправної поведінки; авторитарному чи ліберальному ставленні батьків до дітей, помилках сімейного виховання, несприятливому родинному мікрокліматі; конфліктах із учасниками навчально-виховного процесу, неналежним чином організованої позакласної та позашкільної роботи. Внутрішні (суб'єктивні) причини важковиховуваності підлітків є психологічними (коли неповнолітні прагнуть до самостійності, «дорослості», нових вражень, при неспроможності передбачати наслідки власних вчинків; низький рівень інтелектуального розвитку соціальна незрілість тощо) і біологічними (негативна спадковість, гормональні розлади тощо).

Дослідники виділяють чотири типи важковиховуваності підлітків: педагогічна занедбаність, зумовлена батьківською гіпопротекцією (підлітки недоглянуті, відстають у навчанні, конфліктують з оточуючими, переносять негативний досвід спілкування у сім'ї на однолітків тощо), відхилення у психічній діяльності та (або) опір

педагогічним впливам (наявні порушення у емоційній та вольовій сферах, що викликають проблеми у навчанні та спілкуванні), ситуативна (помилкова) важковиховуваність (зумовлюється неправильним виховним процесом, непродуманою поведінкою дорослих і виявляється у замкнутості, грубості і конфліктності підлітків тощо), власне важковиховуваність, зумовлена гіперпротекцією чи альтернуючим вихованням (батьки потурають усім примхам підлітка чи емоційно нестабільні у ставленні до дитини).

Специфіка соціально-педагогічної діяльності із важковиховуваними підлітками полягає у поєднанні роботи як власне із підлітками, так і з батьками, вчителями та однокласниками. Соціальний педагог застосовує технології діагностики, профілактики та корекції.

Основними етапами соціально-педагогічної роботи з важковиховуваними підлітками є формування банку даних важковиховуваних дітей, діагностика проблем особистісного і соціального розвитку підлітків, розробка профілактичної та корекційної програм індивідуальної та групової роботи, реалізація програм, консультування батьків і педагогів з проблеми важковиховуваності, міжвідомча робота з організаціями і службами.

Центр педагогічної підтримки для батьків був створений у 2013 році при Березнівській загальноосвітній I-III ступенів школі № 2 Березнівського району Рівненської області і діє до сьогодні. Його діяльність здійснюється соціально-психологічною службою школи і включає такі форми роботи з батьками важковиховуваних підлітків, як консультації, батьківські читання і вечори, тренінги, лекторії, круглі столи тощо. Заняття з батьками проводяться 4 рази на рік. Діяльність Центру дає змогу підвищити соціально-педагогічну компетентність батьків у сімейному вихованні та покращити сімейне мікросередовище підлітків. Це дозволить позбутися однієї з причин важковиховуваності підлітків – недоліків сімейного виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андронюк Т. А. Пропедевтична робота з підлітками, схильними до девіантної поведінки, на уроках трудового навчання в загальноосвітній школі : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2002. 18 с. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/7889/1/Andronyuk.pdf>.
2. Архипова С. П., Майборода Г. Я., Тютюнник С. П. Методи та технології роботи соціального педагога : навч. посіб. Київ : Слово, 2011. 496 с.
3. Аршава І. Ф., Назаренко О. О. Посібник до вивчення курсу «Психологія важковиховуваних дітей». Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2007. 57 с. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:uluMmNqGZFkJ:distance.dnu.dp.ua/ukr/nmmateriali/documents/psychology_vazh.ditey.doc+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua.
4. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка : схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
5. Важковиховуваність: сутність, причини, реабілітація : навч. посіб. для соц. пед. та практ. псих. осв. закладів / за ред. О. М. Полякової. Суми : Університетська книга, 2009. 346 с. URL: <https://library.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/04/6-2.pdf>.
6. Вікова та педагогічна психологія (Модуль: Психологічні особливості роботи з важковиховуваними дітьми (для тих, хто працює з важковиховуваними дітьми і неблагополучними родинами)): навч.-мет. посіб. / І. С. Литвиненко., Д. В. Прасол, О. Г. Білюк та ін. Миколаїв : Арнекс, 2017. 254 с.
7. Гайдай І. В. Особливості поведінки педагогічно занедбаних дітей та шляхи корекційної роботи з ними. *Вісн. Черкас. ун-ту. Сер. Пед. науки*. Черкаси, 2009. Вип. 157. С. 40-44.

8. Гайдай І. В. Теоретичні основи підготовки учителів початкових класів до роботи з педагогічно занедбаними дітьми. *Вісник ЧНУ. Серія: Педагогічні науки*. Черкаси, 2009. Випуск 148. С. 59-62.

9. Гергелюк А. В. Вдосконалення форм і методів роботи з батьками важковиховуваних учнів через діяльність Центру педагогічної підтримки для батьків : навч.-метод. посіб. Березне, 2013. 43 с.

10. Дереш В. С. Соціалізація дитини в сім'ї в період державотворення незалежної України. *Відносини між батьками і дітьми: проблеми та шляхи їх розв'язання* : матеріали міжвузів. наук.-практ. конф., м. Хмельницький, 25 лют. 2015 р. Хмельницький : ФОП «О. М. Казаков», 2015. С. 17–21.

11. Заседателева Э. Б. Основы коррекционной педагогики. Омск, 1999. 76 с.

12. Клішевич Н. А. Соціально-педагогічна робота з підлітками із делінквентною поведінкою (друга половина ХХ - початок ХХІ століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2011. 20 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/33687082.pdf>.

13. Ключко О. О. Соціально-педагогічна профілактика делінквентної поведінки : навч.-метод. комплекс для студ. спеціальностей «Соціальна педагогіка»; «Соціальна робота». Суми : ФОП Цьома С. П., 2017. 93 с. URL: <http://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/3214>.

14. Колесник А. Г. Соціально-педагогічна проблема важковиховуваності дітей. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О.Сухомлинського* : зб. наукових праць. Миколаїв, 2018. №3(62). С. 157-161.

15. Максимова Н. Ю. Виховна робота з соціально дезадаптованими школярами : метод. реком. Київ : ІЗМН, 1997. 136 с.

16. Нестеренко Н. М. Із досвіду роботи педагогічних працівників київського професійного ліцею «Авіант» щодо навчання та

виховання дезадаптованої молоді. URL:
https://pkvfp.kiev.ua/poradu_psihologa/.

17. Нечипорук Л. Важковиховуваність як соціально-педагогічна проблема. *Нова педагогічна думка*. Київ, 2018. № 4. С. 87-90. URL:
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2018_4_25.

18. Никитина Н. И., Глухова М. Ф. Методика и технология работы социального педагога : учеб. пособ. для студ. пед. училищ и колледжей, обучающихся по специальности «Соц. педагогика». Москва : Гуманитар, изд. центр ВЛАДОС, 2007. 399 с.

19. Підліток : як йому допомогти / упоряд. Т. Гончаренко. Київ : Ред. загальнопед. газ., 2004, 120 с.

20. Поліщук Ю. Особливості розробки соціально-педагогічної роботи з важковиховуваними дітьми і підлітками та їхнє застосування. *Гуманітарний вісник ДВНЗ*. 2006. С. 168-170.

21. Редько Л. О. Особливості соціалізації важковиховуваних підлітків. *Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право* : збірник наукових праць. 2011. № 3 (11). С. 91–97. URL:
<https://ela.kpi.ua/handle/123456789/4434>.

22. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. проф. А. Й. Капської. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 488 с.

23. Соціально-психологічна служба Березнівської загальноосвітньої I-III ступенів школи № 2. URL:
<https://socialschool2.wixsite.com/psuxolog/richni-plani>.

24. Тагирова Г. С. Психолого-педагогическая коррекционная работа с трудными подростками. Москва : Педагогическое общество России, 2003. 128 с.

25. Фіцула М. М., Парфанович І. І. Відхилення у поведінці неповнолітніх : шляхи їх попередження та подолання : навч.-метод. посіб. Тернопіль : Навчальна книга, 2008. 432 с.

26. Холостова Е. И. Социальная работа : учебник для бакалавров. Москва : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2015. 612 с.

27. Шпак В. П., Шпак В. М. Первинні і вторинні причини порушень поведінки важковиховуваних дітей як проблема реабілітаційної педагогіки. *Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки*. Черкаси, 2008. №121. С. 142-147. URL: <http://eprints.cdu.edu.ua/1091/1/121-142-147.pdf>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Додаток 1

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, Чернавська Тамара Василівна
учасницею освітнього процесу Херсонського державного університету, УСВІДОМЛЮЮ, що академічна доброзичість – це фундаментальна складова цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**

- дотримуватися:
  - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
  - традицій та правил академічної доброзичливості;
  - принципів толерантності до академічного плагіату;
  - моральних норм та правил етичного поведінки;
  - толерантного ставлення до інших;
  - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
  - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт чищо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
  - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
  - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах опублікованих з метою вивчення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати певні завдання, завдання шкільного й наукового контролю результатів навчання;
  - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використовувати методи досліджень та джерела інформації;
  - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання цитування та без роботи, своєю діяльністю сприяти збереженню та привертанню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
  - не чинити правопорушень і не сприяти їм шляхом скоєння іншими особами;
  - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та злагодності в освітньому середовищі;
  - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незалежно від її статі, віку, матеріального стану, соціального становища, расової належності, релігійні й політичні переконання;
  - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національного, расового, статевих чи інших належностей;
  - підтримувати ставлення до своїх обов'язків, вично та сумлінно виконувати зобов'язання навчальні та науково-дослідницькі завдання;
  - уникати конфлікту інтересів, зокрема не використовувати спеціальні і рідкісні знання з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
  - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
  - не підписувати документи;
  - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
  - не отримувати і не пропонувати винагород за неспроможне отримання будь-яких переваг або здобуття диплому на змів отриманої академічної освіти;
  - не залучувати й не пропонувати агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
  - не заважати шкільні матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
  - не використовувати без дозволу ректорату (директату) спеціальні університету в межах, не пов'язаних з діяльністю університету;
  - не залучувати і не залучувати будь-яких осіб, спрямованих на те, щоб за допомогою навчання і шкільних методів досягти власних корисних цілей;
  - не заважати загрози власному здоров'ю або безпеці інших студентів та/або працівників.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі невиконання Кодексу академічної доброзичливості буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброзичливості.

04.09.20
(дата)

[Підпис]
(підпис)

Чернавська Тамара
(ім'я, прізвище)

Додаток Б

Методика діагностики схильності до важковиховуваності

(Н.Ю. Максимова)

Мета дослідження: вивчення ступеню проявів девіантної поведінки, визначення ступеню схильності до порушення норм і правил, до адиктивної, саморуйнівної, делінквентої поведінки, агресії та насильства, важковиховуваності.

Вікова категорія: підлітки.

Джерело: Важковиховуваність: сутність, причини, реабілітація: навчальний посібник для соціальних педагогів та практичних психологів освітніх закладів / За ред. О.М. Полякової. – Суми: Університетська книга, 2009. – 346 с. (С. 209-213)

Інструкція: Уважно прочитайте кожне з наведених тверджень. Якщо ви вважаєте, що воно характеризує вас, поставте «так», якщо не характеризує – «ні».

1. Я надаю перевагу одягу неясних, приглушених тонів.
2. Буває, я відкладаю на завтра те, що повинен зробити сьогодні.
3. Я охоче записався б добровольцем для участі в яких-небудь бойових діях.
4. Іноді я сварюся з батьками.
5. Той, хто в дитинстві не бився, виростає "матусиним синочком" і нічого не може досягти в житті.
6. Я б узявся за небезпечну для життя роботу, якби за неї добре заплатили.
7. Іноді я відчуваю таке велике занепокоєння, що просто не можу всидіти на місці.
8. Іноді буває, що я трохи вихваляюся.
9. Якби мені довелося стати військовим, то я хотів би бути льотчиком-винищувачем.
10. Я ціную в людях обережність і обачність.
11. Лише слабкі і боязкі люди виконують усі правила і закони.
12. Я хотів би мати роботу, пов'язану зі змінами і подорожами, навіть якщо вона й небезпечна для життя.
13. Я завжди говорю тільки правду.
14. Якщо людина в міру і без шкідливих наслідків вживає речовини, що збуджують та впливають на психіку, - це цілком нормально.
15. Навіть якщо я злюся, я намагаюся не використовувати ненормативну лексику.
17. Якщо мене скривдили, то я обов'язково маю помститися.
18. Людина повинна мати право випивати скільки вона хоче і де вона хоче.
19. Якщо мій приятель спізнюється на зустріч, то я, як правило, зберігаю спокій.
20. Мені зазвичай складно виконати вимогу завершити роботу до визначеного строку.
21. Іноді я переходжу вулицю там, де мені зручніше, а не там, де дозволено.
22. Деякими правилами і заборонами можна знехтувати, якщо відчуваєш великий сексуальний потяг.
23. Я іноді не слухаюся батьків.
24. Якщо купуючи автомобіля, я маю обирати між швидкістю і безпекою, то я виберу безпеку.
25. Я вважаю, що мені б сподобалося займатися боксом.
26. Якби я міг вільно вибирати професію, то став би дегустатором вин.
27. Я часто відчуваю потребу в гострих відчуттях.
28. Іноді мені так хочеться зробити собі боляче.
29. Моє ставлення до життя добре описує прислів'я: "Сім разів відміряй, один раз відріж",
30. Я завжди купую квитки для проїзду в громадському транспорті.
31. Серед моїх знайомих є люди, що пробували одурманюючі, токсичні речовини.

32. Я завжди виконую обіцянки, навіть якщо мені це не вигідно.
33. Трапляється, що мені так і кортить вилятися.
34. Мають рацію люди, які в житті керуються правилом: "Якщо не можна, але дуже хочеться, то можна".
35. Буває, я випадково потрапляю в бійку після вживання спиртних напоїв.
36. Мені рідко вдається змусити себе працювати після низки образливих невдач.
37. Якби в наш час проводилися бої гладіаторів, то я б обов'язково брав у них участь.
38. Іноді я говорю неправду.
39. Терпіти біль на зло всім буває навіть приємно.
40. Я краще погоджуся з людиною, ніж стану сперечатися.
41. Якби я народився за давніх часів, то став би шляхетним розбійником.
42. Якщо немає іншого виходу із суперечки, то можна вирішити її бійкою.
43. Бували випадки, коли мої батьки, інші дорослі висловлювали занепокоєння з приводу того, що я випив.
44. Одяг має з першого погляду виділяти людину з-поміж інших у юрбі.
45. Якщо в кінофільмі немає жодної пристойної бійки - це погане кіно.
46. Коли люди прагнуть нових, незвичайних відчуттів і переживань - це нормально.
47. Іноді я нудькую на уроках.
48. Якщо мене хтось випадково зачепив у юрбі, то я обов'язково попрошу від нього вибачень.
49. Якщо людина дратує мене, то я готовий висловити їй усе, що я про нею думаю.
50. Під час подорожей і поїздок я люблю змінювати звичайні маршрути.
51. Мені б сподобалася професія дресирувальника хижих звірів.
52. Якщо вже ти сів за кермо мотоцикла, то слід їхати тільки дуже швидко.
53. Коли я читаю детектив, то мені часто хочеться, щоб злочинець уникнув переслідування.
54. Іноді я просто не можу втриматися від сміху, коли чую непристойний жарт.
55. Я намагаюсь уникати в розмові висловлювань, що можуть збентежити навколишніх.
56. Я часто засмучуюся через дріб'ниці.
57. Коли мені заперечують, я часто вибухаю і різко відповідаю.
58. Мені більше подобається читати про пригоди, ніж про любовні історії.
59. Щоб отримати задоволення, варто порушити деякі правила і заборони.
60. Мені подобається бувати в компаніях, де в міру випивають і веселяться.
61. Мене дратує, коли дівчата палять.
62. Мені подобається стан, який настає, коли вип'єш в міру й у гарній компанії.
63. Бувало, що в мене виникало бажання випити, хоча я розумів, що не час і не місце.
64. Сигарета у важку хвилину мене заспокоює.
65. Мені легко змусити інших людей боятися мене, й іноді я це роблю заради забави.
66. Я зміг би своєю рукою стратити злочинця, справедливо засудженого до вищої міри покарання.
67. Задоволення - це головне, до чого варто прагнути в житті.
68. Я хотів би взяти участь в автомобільних гонках.
69. Коли в мене поганий настрій, до мене краще не підходити.
70. Іноді в мене буває такий настрій, що я готовий першим почати бійку.
71. Я можу пригадати випадки, коли я був таким злим, що хапав першу річ, що трапилася під руку, і ламав її.
72. Я завжди вимагаю, щоб оточуючі поважали мої права.
73. Мені сподобалося б стрибати з парашутом.
74. Шкідливий вплив на людину алкоголю і тютюну дуже перебільшують.
75. Я рідко відповідаю, навіть якщо хто-небудь ударить мене.
76. Я не отримую задоволення від відчуття ризику.

77. Коли людина в запалі суперечки використовує "кріпке слівце", - це нормально.
 78. Я часто не можу стримати своїх почуттів.
 79. Бувало, що я спізнився на уроки.
 80. Мені подобаються компанії, де всі жартують один над одним.
 81. Секс має посідати в житті молоді одне з головних місць.
 82. Часто я не можу втриматися від суперечки, якщо хтось не згодний зі мною.
 83. Іноді я не виконував шкільного домашнього завдання.
 84. Я часто роблю вчинки під впливом хвилинного настрою.
 85. Мені здається, що я не здатний ударити людину.
 86. Люди справедливо обурюються, коли дізнаються, що злочинець залишився безкарним.
 87. Буває, що мені доводиться приховувати від дорослих деякі свої вчинки.
 88. Наївні простаки самі заслуговують на те, щоб їх обманювали.
 89. Іноді я буваю такий дратівливий, що стукаю по столу кулаком.
 90. Тільки несподівані обставини і почуття небезпеки дозволяють мені посправжньому виявити себе.
 91. Я б спробував яку-небудь одурманюючу речовину, якби твердо знав, що це не зашкодить моєму здоров'ю і за це не покарають.
 92. Коли я стою на мосту, то мене іноді так і тягне стрибнути вниз.
 93. Усякий бруд мене лякає або викликає велику відразу.
 94. Коли я злюся, то мені хочеться кого-небудь вдарити.
 95. Я вважаю, що люди мають відмовитися від будь-якого вживання спиртних напоїв.
 96. Я міг би, б'юся об заклад, влізти на високу фабричну трубу.
 97. Часом я не можу впоратися з бажанням заподіяти біль іншим людям.
 98. Я міг би після невеликих попередніх пояснень керувати вертольотом.

Підрахунок балів

Кожній відповіді згідно з ключем нараховується один бал. Потім за кожною шкалою підраховується сумарний бал, який і порівнюється з тестовими нормами, наведеними нижче. При відхиленні індивідуальних результатів респондента від середнього сумарного бала за шкалою (див. тестові норми) більше на $1 S$ вимірювану психологічну характеристику можна вважати вираженою. Якщо індивідуальний сумарний бал респондента менший від середнього за тестовими нормами на $1 S$, то вимірювана властивість може оцінюватися як слабковиражена. Крім того, якщо відомо, що респондент має схильність до девіантної поведінки, то його індивідуальні результати доцільно порівнювати з тестовими нормами, що розраховані для «делінквентної» підвибірки.

Тестові норми

Шкала (питання)	$n = 229$ чоловік		$n = 229$ чоловік	
	"нормальна" вибірка		"делінквентна" вибірка	
	M	S	M	S
1(15)	2,27	2,06	2,49	2,13
2(17)	7,73	2,88	10,97	2,42
3(20)	9,23	4,59	15,17	3,04
4(21)	10,36	3,41	10,98	2,76
5(25)	12,47	4,23	14,64	3,94
6(15)	8,04	3,20	9,37	3,01
7(20)	7,17	4,05	14,38	3,22

№	Ключі													
1	Шкала надання	2 (ні)	4 (ні)	6 (ні)	13 (так)	21 (ні)	23 (ні)	30 (так)	33 (ні)	38 (ні)	47 (ні)	54 (ні)	79 (ні)	

	соціально бажаних відповідей	83 (ні)	87 (ні)											
2	Шкала схильності до порушення норм і правил	1 (ні)	10 (ні)	11 (так)	22 (так)	34 (так)	41 (так)	44 (так)	50 (так)	53 (так)	55 (ні)	59 (так)	61 (ні)	
		80 (так)	86 (ні)	88 (так)	91 (так)	93 (ні)								
3	Шкала схильності до адиктивної поведінки	14 (так)	18 (так)	22 (так)	26 (так)	27 (так)	31 (так)	34 (так)	35 (так)	43 (так)	46 (так)	59 (так)	60 (так)	
		62 (так)	63 (так)	64 (так)	67 (так)	74 (так)	81 (так)	91 (так)	95 (ні)					
4	Шк.схил-сті до самоушкодження і саморуйнування	3 (так)	6 (так)	9 (так)	12 (так)	16 (так)	24 (ні)	27 (так)	28 (так)	37 (так)	39 (так)	51 (так)	52 (так)	
		58 (так)	68 (так)	73 (так)	76 (ні)	90 (так)	91 (так)	92 (так)	96 (так)	98 (так)				
5	Шкала схильності до агресії та насильства	3 (так)	5 (так)	15 (ні)	16 (так)	17 (так)	25 (так)	37 (так)	40 (ні)	42 (так)	45 (так)	48 (так)	49 (так)	
		51 (так)	65 (так)	66 (так)	70 (так)	71 (так)	72 (так)	75 (ні)	77 (так)	82 (так)	85 (ні)	89 (так)	94 (так)	97 (так)
6	Шкала вольового контролю емоц. реакцій	7 (так)	19 (так)	20 (так)	29 (ні)	36 (так)	49 (так)	56 (так)	57 (так)	69 (так)	70 (так)	71 (так)	78 (так)	
		84 (так)	89 (так)	94 (так)										
7	Шкала схильності до делінквентної поведінки	18 (так)	26 (так)	31 (так)	34 (так)	35 (так)	42 (так)	43 (так)	44 (так)	48 (так)	52 (так)	55 (ні)	61 (ні)	
		62 (так)	63 (так)	64 (так)	67 (так)	74 (так)	86 (ні)	91 (так)	94 (так)					

Примітка. Деякі пункти входять одночасно до кількох шкал опитувальника.

Додаток В

Програма організації індивідуальної роботи з попередження важковихованості й подолання окремих її проявів у підлітків

1. Зміна умов сімейного виховання дитини:
  - а) підвищення психолого-педагогічної грамотності батьків, культури взаємин;
  - б) створення виховуючи ситуацій у родині, активне включення батьків у виховний процес;
  - в) індивідуальні консультації, допомога батькам у вихованні позитивних і подоланні негативних якостей дитини;
  - г) контроль за організацією нормального режиму для дитини, усунення її не контрольованості і бездоглядності;
  - д) допомога в організації розумної діяльності дитини (гра, праця, творчість, пізнання довкілля), її спілкування в родині;
  - е) заходи щодо усунення порушень сімейного виховання, відновлення виховного потенціалу родини.
2. Удосконалення навчальної-виховної роботи із класом:
  - а) корекція ставлення педагога до дитини, активне використання методів позитивного стимулювання дитини, зняття психологічних перевантажень;
  - б) гуманізація міжособистісних відносин у дитячому колективі, створення сприятливого психологічного мікроклімату в класі, що сприяє емоційному комфорту всіх дітей;
  - в) раціоналізація навчально-виховної роботи в класі;
  - г) взаємодія вчителів і батьків у педагогічному процесі.
3. Допомога дитині в особистісному зростанні:
  - а) організація психолого-педагогічної діагностики дитини й надання їй необхідної психологічної та педагогічної допомоги;
  - б) індивідуальна робота щодо усунення недоліків інтелектуальної, моральної, емоційно-вольової сфер;
  - в) включення дитини в активну діяльність на основі використання її позитивних інтересів і уподобань;
  - г) подолання демотивованості, негативної мотивації навчання;
  - д) організація успіху дитини в засвоєнні шкільної програми;
  - е) керівництво спілкуванням дитини з однолітками на основі опори на позитивні якості особистості;
  - ж) робота з формування мотивації досягнень.